

תופעת העברת תלמידים ממוסד חינוך למשנהו במסגרת תקופת לימודי החובה בישראל

מחקרים רבים עוסקים בשאלות חובת רישום התלמידים וזכויות ההורים לבחור בעבור ילדיהם את המוסד החינוכי שבו יתחנכו. הספרות המחקרית עוסקת מעט מאוד בנושא העברת תלמידים מבית ספר אחד למשנהו. המעט שנכתב בנושא מתייחס להשפעות ההעברה על התלמידים ולדרכי הטיפול הננקטים כדי לטפל בהן. המחקר מוכיח ששינוי סביבה חינוכית משפיע על ירידה בהישגים לימודיים, דימוי עצמי שלילי ומוטיבציה נמוכה של התלמידים.¹ קיימות הוכחות כי תלמידים שהחליפו בית ספר מסיבה של מעבר דירה הראו הצלחה מועטה יותר בהישגיהם הלימודיים, וחייהם נהיו יותר לחוצים בהשוואה לאלה שהחליפו בית ספר משום שביית ספרם הראשון נסגר.²

המחקרים מדברים גם על השפעות נפשיות והתנהגותיות של תלמידים שעברו למסגרות חינוכיות אחרות המתבטאות בעמדות וברגשות שליליים, אי שקט, מתח המתבטא בדפיקות לב מואצות, מחלות, שינויים בהרגלי אכילה ושינה וכו'.³

המחקר של Orson וחבריו⁴ מצביע על הבדלים בין בנים לבנות בתגובותיהם לשינוי המסגרת החינוכית. ממצאיהם הראו שבנים נהיו פופולריים יותר וגם אגרסיביים יותר בהשוואה לבנות. הם מציינים כי הבנות הן חביבות יותר, אך גם בעלות דימוי עצמי נמוך.

אקרמן,⁵ שחקר את הנושא בסיטואציה הישראלית, כתב על המעבר משלב לימודים אחד לשני. הוא כתב על המעבר מגן הילדים לבית הספר היסודי ועל המעבר לחטיבת הביניים או לבית הספר התיכון. לדבריו, מעבר זה נחשב בעיני אחדים כניסיון טראומטי, בעיקר כאשר הנער בן ה-12 עובר מן הסביבה המוכרת של השכונה שאפיינה את בית הספר היסודי לבית הספר הגדול יותר, האזורי,

1 Harter ואחרים (1992), עמ' 777-807.

2 Shablley ואחרים (1992), עמ' 78-84.

3 Field (1984), עמ' 786-792.

4 1992, עמ' 394-402.

5 1985, עמ' 275.

של חטיבת הביניים. נתוני מחקרו מלמדים גם כי ילדים ממוצא אסיה-אפריקה נתקלים בקשיים רבים יותר במעבר לכיתה זו של חטיבת הביניים; מציקות להם בעיות אישיות ודאגה באשר ללימודיהם.

עד היום לא נערך בישראל מחקר הבדק את היקף ההעברות, את סוגיהן, את סיבותיהן ואת ההשלכות החוקיות שלהן.

מטרת מחקר זה היא לבדוק את ההיבט החוקי, המשפטי והחברתי של תופעת ההעברה ואת השתקפות התופעה הלכה למעשה במציאות היום-יומית לגבי הורים, מחנכים ורשויות החינוך המקומיות בישראל. רוב הדיון יעסוק בבקשות העברה בתוך הרשות המוניציפלית שבה גר התלמיד ומשפחתו. תהיה גם התייחסות מועטה לבקשות העברה לרשות חינוך מקומית אחרת שמחוץ לרשות המוניציפלית.

הנימוק של "טעמים חינוכיים" כסיבות להעברת תלמידים

קיימות סיבות שונות לרצון ולצורך להעביר תלמיד ממוסד חינוך אחד למשנהו. החוק הישראלי העוסק בסוגיית המעבר מאפשר לשלושה גורמים ליזום ולבקש העברה של תלמידים.

תקנות ההעברה העוסקות בנושא מסמיכות את הורי התלמידים, את מנהלי בתי הספר הרשמיים ואת רשויות החינוך המקומיות לבקש העברת תלמידים ממוסד חינוך למשנהו [תקנות חינוך ממלכתי (העברה), תשי"ט/1959, סעיפים 2, 5, 6].

הסיבה הרשמית המוזכרת בתקנות ביחס לבקשות ההעברה של הורים ומנהלי מוסדות חינוך היא "טעמים חינוכיים", אולם מונח זה הוא כוללני, לא ברור ולא חד משמעי, וניתן על כן לפרשנות ולהבנה שונים. באופן טבעי מקשה מצב זה על קובעי המדיניות בבואם לאשר העברות.

הפרשנות ואפשרויות ההבנה השונות באות לידי ביטוי בהסברת המונח באופן אחד כשמדובר בהורים ובאופן אחר כשמדובר במנהלי מוסדות חינוך.⁶ המשפטנית סטנר⁷ קבעה:

הדעה הרווחת היא שאם מתגלים קשיים בקליטתו של תלמיד בבית ספר מסוים, מחמת עברו של התלמיד (ארץ מוצא, הרגלי חינוך, מעצורים

6 סטנר (1966), עמ' 159, 162.

7 שם.

חברתיים או קרבתו היתרה לחברים שבמוסד אחר וכיוצא בזה) או מחמת קלקול יחסים עם מורה מסוים, הרי אלה "טעמים חינוכיים". במחקר של טאוב ורון⁸ נמצא כי ההורים משתמשים בכל הטיעונים המוזכרים אצל סטנר, בעוד שמנהלי בתי הספר מדגישים יותר את ההיבט של קלקול יחסים עם מורה, המרמז לכיוון של בעיות משמעת בבית הספר. זוהי הסיבה שמנהלים מפרשים, ברוב המקרים, את המונח "טעמים חינוכיים" כ"טעמים משמעתיים", כפי שנראה להלן.

הקשר בין מעורבות ההורים בחינוך ובין בקשות ההעברה לילדיהם

מערכת החינוך מעודדת את הורי התלמידים לקחת חלק בפעילות הבית-ספרית ולהיות מעורבים בפעילויות חינוכיות של ילדיהם.⁹ מדיניות זו נשענת מצד אחד על רצון כן לראות את ההורים כשותפים מלאים לנעשה במערכת החינוך, ומצד שני על סיבות אובייקטיביות אחרות כפי שנראה להלן. מעורבות הורים במערכת החינוך החלה כבר בעשור השני לקיומה של מדינת ישראל, כאשר קובעי מדיניות החינוך הבינו שאין אפשרות להנהיג מערכת חינוך צנטרליסטית הדוגלת בשוויון פורמלי המתיר חופש בחירה מועט להורים. עם שינוי המדיניות החלו מדברים על "שוויון ריאלי" או על "שוויון של אמת" הדוגל בשיתוף הורים בעשייה החינוכית ובהתחשבות בדעותיהם.¹⁰ מעורבות ההורים הפכה לנוהג מקובל גם בשל צמצום ההשקעות הממשלתיות בחינוך. בשל הקיצוץ במשאבים נאלצו הורים להשלים את החסר ולממן חלק מעלויות החינוך, דבר שהופך אותם לעתים למעסיקיהם של חלק מהמורים. בהתבסס על הפתגם הנפוץ ש"בעל המאה הוא גם בעל הדעה" הפכו ההורים להיות שותפים בתהליך קבלת ההחלטות של בית הספר.¹¹ מדיניות משרד החינוך לפתיחת מוסדות חינוך ייחודיים וקהילתיים, שעל פי עצם הגדרתם יש לשתף בהם את ההורים במידה רבה, מעודדת אף היא את מעורבותם של ההורים ואת שיתופם בעשייה החינוכית.¹²

8 טרם פורסם.

9 ברק (1996); סער (1995).

10 סמילנסקי (1973), עמ' 121-140.

11 כהן וכהן (1990).

12 ענבר (1994), עמ' 160-161.

מעורבות ההורים גורמת לעלייה בציפיותיהם מהנעשה במוסדות החינוך ועקב זאת גם לאכזבות מההישגים החינוכיים של ילדיהם. בעניין ההישגים טוען ענבר,¹³ כי הפער בין הציפיות מן החינוך ובין תוצאותיו הנתפסות נובע בעיקר מעלייה ברמת הציפיות, ולא דווקא מירידה ברמת ההישגים, שאינה מוכחת חד-משמעית. אף על פי שלמעשה אין ירידה בהישגי התלמידים, מוכיחים ממצאי המחקר כי רמת החינוך שבית הספר מספק היא בין השיקולים המשפיעים על הורים בבחירת בית ספר לילדיהם.¹⁴ ניתן לומר גם כי הרגשת אכזבה מרמת הלימודים בבית הספר שנבחר מלכתחילה יכולה להיות אחת הסיבות המשפיעות על הורים להעביר את ילדיהם למוסד חינוך אחר. בהקשר זה כדאי לציין כי אכזבת הורים מהישגי ילדיהם אינה תופעה ישראלית ייחודית, כפי שהדבר משתקף במחקרים שפורסמו בארה"ב בשנות השמונים.¹⁵

בדוחות אלה הועלו טענות על בינוניות בחינוך ועל כך שמערכת החינוך אינה מכשירה כוח אדם כנדרש בחברה טכנולוגית.¹⁶ יש להניח כי הורים שאינם מרוצים מהבינוניות ינקטו בהליכים של שיפור מערכת החינוך או של העברת ילדיהם למוסדות חינוך ברמה גבוהה יותר. שחר,¹⁷ המתייחסת לתופעת ההעברה, טוענת כי הגורם הדומיננטי בבקשות ההעברה אינו רק חוסר שביעות רצון מהרמה הלימודית. לדבריה, הורים רבים המחליטים להחליף את בית הספר של ילדיהם עושים זאת מסיבות לא אקדמיות. לדבריה, בחירה בין אפשרויות שונות אינה קיימת אצל כל משפחה בכל מקום, וכאשר היא קיימת היא משרתת ביתר הצלחה את השכבות המשכילות והגבוהות יותר מבחינה כלכלית-חברתית. השוני באפשרויות הבחירה ובמעמד הכלכלי-חברתי של המשפחות עלול לגרום לחוסר שוויון ולהזיק לרעיון האינטגרציה, שהוא מן המטרות החינוכיות המרכזיות בישראל. לאור דבריה של שחר, ניתן לומר כמעט בוודאות כי הורים המשתייכים למעמד חברתי-כלכלי גבוה מעורבים יותר בעשייה החינוכית, ועל כן הם גם היוזמים יותר בקשות העברה לילדיהם.

13 שם, עמ' 160.

14 לסלוי ושוורצולד (1991), עמ' 187–204.

15 Carmegie Forum (1986) ; Boyer (1983) ; Adler (1989).

16 National Commission (1983) ; Dole (1985).

17 1994, עמ' 177–183.

הפעלת אינטגרציה בחינוך כגורם לדחיות של בקשות העברה

לקראת סוף שנות השישים הגיעו למסקנה שיש לעשות מהפכה יסודית במערכת החינוך הישראלית. מטרת המהפכה הייתה לקדם את האינטגרציה החברתית על ידי הפגשת בני עדות ושכבות שונות בכיתות הטרוגניות. ההפגשה נעשת לצורך קירוב לבבות ויצירת חברה אחידה ומלוכדת ולצורך סגירת פערים חברתיים והשכלתיים בין בני העדות השונות.¹⁸ המדיניות החינוכית ששררה בתקופה שקדמה לרפורמה בחינוך תמכה בקידום רצונם של ההורים בכל הנוגע לבחירת החינוך שיינתן לילדיהם. אולם עם אימוץ הרפורמה בחינוך והשאיפה לאינטגרציה הוצב לראשונה, כנגד הערך של כיבוד רצון ההורים בבחירת חינוך ילדם, הערך של השוויון בכלל והשוויון בחינוך בפרט.¹⁹ העדפת ערך השוויון גרם לדחיית בקשותיהם של הורים להעביר את ילדיהם ממוסד חינוך אחד למשנהו. עירם,²⁰ בהסבירו את נימוקי שוללי מתן אפשרות הבחירה של ההורים, סובר כי הבחירה תיתן בידי בית הספר סמכות לבחור את תלמידיו ובכך תחזק את הסלקציה ואת אי השוויון על רקע אתני וסוציאקונומי. מסיבה זו יהיה קשה לבתי הספר הציבוריים להתמודד עם בתי הספר הלא-ציבוריים על משאבים ועל תלמידים, וכך יידרדרו בתי הספר הציבוריים ויתרוקנו ממוריהם ומתלמידיהם הטובים.²¹

כדי למנוע מצבי הידרדרות של בתי ספר הוגבלו, על פי חוק, זכויות הבחירה של ההורים לאחת משלוש האפשרויות הבאות: חינוך ממלכתי, ממלכתי דתי או מוכר שאינו רשמי [תקנות לימוד חובה וחינוך ממלכתי (רישום) תשי"ט/1959, סעיפים 14 (א), 15, 26 (א); בג"ץ 1/67, כליל משיעל ואחי' נ' שר החינוך והתרבות ואחי', פ"ד כא (19), 384]. החוק מאפשר אמנם להורים זכות לבחור באחת משלוש המגמות בחינוך, אך אין הוא מאפשר לבחור בית ספר ספציפי מסוים במגמה הנבחרת.

בכל אחת ממגמות החינוך שהוזכרו לעיל בחירת ההורים מבוקרת על ידי הרשויות. להורים ניתנת אמנם זכות בחירת מגמת חינוך, אך ההרכב הסופי של אוכלוסיית התלמידים נקבע בידי הרשות המקומית כדי להבטיח אינטגרציה

18 חן, לוי וכפיר (1977), עמ' 101.

19 גולדשטיין ולדרר (1994), עמ' 189–190.

20 עמ' 212, 1994.

21 Walford (1991).

חברתית.²² יוצא מכאן שהרשויות המקומיות רשאיות לשבץ תלמידים במוסדות החינוך ובכיתות על פי שיקולים של מדיניות האינטגרציה. השיבוץ הכפוי של התלמידים והגבלת אפשרויות הבחירה של הוריהם גרמה לכך שחלקם משנים באופן פיקטיבי את כתובתם, או רושמים את ילדם לבית ספר ייחודי על-אזורי, או שהם מציינים שיקולים של נגישות ונוחות מרחבית.²³ מפסיקת בג"ץ ניתן להבין כי רישום התלמיד ייעשה בהתחשב במקום מגורי הילד עצמו ולא על פי מקום מגורי הוריו.

לא נאמר הגרים באופן קבוע בתחום השיפוט: הווה אומר, שאם בתחום השיפוט של רשות חינוך מקומית מסוימת נמצא אדם אומן ילדים שנתייתמו, או שהורים נמצאים במקומות שונים בארץ, והוא שולח את חניכיו ללמוד במוסדות [...] שבתחום אותה הרשות – אין הרשות רשאית לסרב לקבלם [...] בטענה שהוריהם הטבעיים גרים מחוץ לתחום שיפוט ואינם משלמים לה מס. לעומת זאת, אם ילד עובר יום יום מתחום רשות שיפוט אחת לרשות שכנה [...] אין לחייב את רשות החינוך המקומית השנייה לקבל את הילד לבית ספרה, בכלל או בחינוך.²⁴

והנימוק המוזכר שם:

מטרת חוק לימוד חובה היא להבטיח את חינוכו של הילד, ורישומו ללימוד חובה צריך ויכול להיעשות רק ממקום מגוריו הוא ולא במקום מגורי הוריו אם הילד איננו מצוי יחד אתם. גם לפי הפסיקה האנגלית, הרשות המקומית שבה נמצא המפקח או האפוטרופוס על הילד חייבת לספק חינוך חנם לילדים הנמצאים למעשה בתחום שיפוט בלי לדרוש כל שכר לא מההורים הטבעיים ולא מהאחרים לרישומם ולחינוכם.²⁵ תכנית הרפורמה היוותה את הרקע לחלק ניכר מן המקרים שבהם הורים עתרו לבית המשפט העליון בשאלת אזורי רישום שנקבעו על ידי רשויות החינוך המקומיות ובבקשת העברת ילדיהם למוסדות חינוך אחרים. אולם רוב העתירות שהוגשו כנגד רשויות מקומיות וכנגד שר החינוך נדחו בשל חשיבות מימוש רעיון האינטגרציה.²⁶ לדעת בתי המשפט, מדיניות הרפורמה בחינוך

22 וולנסקי (1994), עמ' 242.

23 חושן, שלהב וקאופר (1994), עמ' 225.

24 בג"ץ 284/61, יוסף מורגנשטרן נ' עיריית ירושלים ואח', פ"ד ט"ו, 2297.

25 בג"ץ 342/61, רחל אשכנזי (קטינה) נ' המועצה המקומית גן יבנה ואח', פ"ד ט"ז (2), 1306.

26 גל (1993), עמ' 2–17.

נועדה למען הרבות במאחד ובשווה בחינוכו של הדור הצעיר, ומקום שהיא מופעלת במסגרת הדין, בג"ץ לא יתערב.²⁷

בג"ץ הצדיק העברה יזומה של תלמידים למוסדות חינוך אחרים כשהיה צורך למזג בתי ספר סמוכים. מיזוג זה, שנעשה לשם ביצוע מדיניות הרפורמה, מקובל על בתי המשפט, אף שיש בכך סתירה לסעיף 20 לחוק חינוך ממלכתי, 1953, שלפיו זכאי וחייב התלמיד ללמוד בבית הספר הקרוב למקום מגוריו.²⁸

בג"ץ אף קבע שלצורך הגשמת האינטגרציה בחינוך "אין מנוס לעתים מכך, שילדים יועברו מבית ספר אחד למשנהו תוך הורדת רמת הלימודים".²⁹

זכות ההורים להעביר את ילדם לבית ספר פרטי – מוכר שאינו רשמי – נדחתה בטענה כי האינטגרציה היא מטרה חברתית ראויה וחשובה, המצדיקה הגבלת זכות ההורים וילדיהם לבחור במוסד חינוך בהתאם להעדפתם ולרמתם. בפסק הדין נאמר כי השיקול היחיד של הרשויות, שבסמכותן לאשר את ההעברה, צריך להיות שיקול פדגוגי.³⁰

מרחק בית הספר מהבית כעילה לבקשת העברה

סיבה נפוצה לבקשות העברה על ידי הורים היא המרחק מביתם למוסד החינוכי שבו לומד ילדם. רישום תלמידים צריך להיעשות "במוסד חינוך ממלכתי או מוסד חינוך ממלכתי דתי, הקרוב למקום מגוריהם".³¹

על אף חופש הבחירה, שולחים רוב ההורים את ילדיהם לבתי ספר קרובים לבית, לפחות בשלב בית הספר היסודי.³²

חוקרים טוענים כי מוכנותו של הפרט לעבור מרחקים ולבחור בית ספר רחוק גדולה יותר אם הוא שייך לרובד המבוסס באוכלוסייה.³³

לסלוי ושורצולד³⁴ כותבים:

בקרב הורים אשכנזים בעלי רמת השכלה גבוהה, שיקולי נגישות לא נלקחו בחשבון בבחירת בית ספר לילדים, ואילו בקרב הורים אשכנזים

27 בג"ץ 758/88, חשין ואח' נ' הוכברג ואח', פ"ד מב (4), 285.
28 בג"ץ 434/80, חיון ו-9 אחרים נ' ראש עיריית הרצליה ו-3 אחרים, פ"ד, לד (4), 780.
29 בג"ץ 518/80, דיקמן ואח' נ' עיריית אשדוד ואח', פ"ד לה (2), 203.
30 בג"ץ 152/71, מרדכי קרמר ואח' נ' עיריית ירושלים ואח', פ"ד כה (1), 767.
31 חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג/1953, סעיף 21 (א).
32 בנימיני וטטר (1992).
33 חושן, שלהב וקאופר (1944), עמ' 224.
34 1991, עמ' 187–204.

בעלי רמת השכלה נמוכה ובקרב הורים מזרחים הייתה לגורם הנגישות השפעה חזקה על בחירת בית הספר.

עניין הקרבה למקום המגורים שימש עילה לסכסוכים שסופם הוכרע לפעמים על ידי בית המשפט.³⁵ בהסתמך על סעיף 20 (1) לחוק חינוך ממלכתי יש אמנם להורים עילה מספקת לבקש העברה למוסד חינוך קרוב לביתם, אולם סעיף 21 לחוק מסמיך את השר לקבוע מהו המוסד הקרוב ולאפשר סטייה מהוראות סעיף 20 לחוק הנ"ל.³⁶

בית המשפט פסק כי המילה "קרוב" בסעיף 20 של חוק חינוך ממלכתי אין פירושה "הקרוב ביותר". מכאן שאין חובה שילד ילמד דווקא בבית הספר הקרוב ביותר לביתו, אלא שילמד בבית הספר הקרוב למקום מגוריו.³⁷ מכאן שהרשויות יכולות לקבוע העברת תלמיד או למנוע ממנו את זכות ההעברה.

בית המשפט פסק כי אין הצדקה למנוע העברת תלמיד לסניף של בית ספר בשל הטיעון של קרבה לבית. בפסיקה נקבע ש"סניף הממוקם בקרבתו של בית ספר קיים, למען הקל עליו את הצפיפות, והמנוהל בידי אותו מנהל, אין לראות בו בית ספר אחר אלא חלק מבית הספר הקיים".³⁸

התקנות קובעות כי כאשר רשות החינוך המקומית מאשרת העברת תלמיד, עליה "להתחשב, ככל האפשר, עם משאלתם של ההורים בדבר המוסד הרצוי להם".³⁹ כלומר שאם ההורה יכול להוכיח כי במוסד שבו הוא חפץ יש מקום לקלוט את בנו הרי שתחול על רשות החינוך המקומית החובה לנמק מדוע אין לקלוט את התלמיד בבית הספר האמור, אם אמנם החליטה בניגוד לבקשת ההורה.⁴⁰ ההוכחה יכולה להישען על הטיעון שנרשמו לבית הספר תלמידים למעלה מהמכסה שנקבעה לאותו בית ספר. התקנות קובעות כי במקרה כזה תעביר רשות החינוך המקומית את עודף התלמידים לבית ספר שיש בו מקומות

35 סטנר (1966), עמ' 119.

36 בג"ץ 434/80, חיון ו-9 אחי' נ' ראש העיר הרצליה ו-3 אחי', פ"ד לד (4), 780.

37 בג"ץ 157/58, קרייצר נ' שר החינוך והתרבות ועיריית רחובות, פ"ד, יב, 1877; בג"ץ 409/82, חנה סמואל ואחי' נ' שר החינוך והתרבות ואחי', פ"ד לו (4), 355; בג"ץ 262/75, שאול נ' עיריית ירושלים, פ"ד כט (2), 804.

38 בג"ץ 320/70, יעקב קרפטי ואחי' נ' עיריית בת ים ואחי', פ"ד כד (2), 596.

39 תקנות העברה, שם, סעיף 7 (ט).

40 סטנר (1966), עמ' 170.

קליטה והוא הקרוב לבית הספר שבו נרשמו התלמידים, ותודיע על כך להורי אותם התלמידים.⁴¹

שינויים בהשקפת עולמם של הורים כמניע להעברת תלמידים

אחת הסיבות לרצון להעביר תלמיד ממוסד חינוך למשנהו היא שינוי בערכים דתיים, אידיאולוגיים או לאומיים.⁴² תקנות החינוך קובעות ש"הורים של תלמיד רשאים: להגיש בכל עת, בקשה להעביר את התלמיד ממוסד רשמי למוסד מיוחד; ממוסד פרטי למוסד רשמי; ממוסד רשמי אחד למשנהו מטעמים חינוכיים".⁴³

סטנר⁴⁴ סוברת שהיחס לענייני דת שבבית ההורים יכול להיחשב לטעם חינוכי, ועל כן מוצדקת דרישת הורים להעביר תלמיד ממגמה למגמה (היינו, מבית ספר שבו ניתן חינוך ממלכתי לבית ספר שבו ניתן חינוך ממלכתי דתי או להפך, ובלבד שאינה תוצאה של לחצי תעמולה). הוראת החוק הקובעת כי "לא יצווה השר על מיזוג מוסד חינוך ממלכתי עם מוסד חינוך ממלכתי דתי", מחייבת אותו לאפשר לילדים ללמוד במגמת חינוך על פי בחירת ההורים.⁴⁵ אפשרות בחירת ההורים מתחייבת גם בהסתמך על התקנות העוסקות בפתיחת מוסדות חינוך. "רשות חינוך מקומית, שבתחום שיפוטה קיים מוסד חינוך ממלכתי ושהורי תלמידיו הודיעו על בחירתם בחינוך ממלכתי דתי, תפתח מוסד חינוך ממלכתי דתי וכן בהיפוכו של דבר".⁴⁶

עם זאת פסק בג"ץ:

הזכות של ההורה, לבחור את מגמת החינוך, אין בצידה חובה מקבילה של רשות החינוך המקומית לספק חינוך כזה במוסד חינוכי משלה, כשמוסד כזה אינו קיים בתחומה, אלא אם נוצרו התנאים הדרושים לכך כפי שנקבעו בתקנות שהתקין שר החינוך.⁴⁷

מכאן שבקשות העברה למגמת חינוך אחרת תיענה בחיוב רק כשביישוב קיימת המגמה האחרת.

41	תקנות לימוד חובה וחינוך ממלכתי (רישום) תשי"ג/1953, סעיף 23 (א).
42	ענבר (1994), עמ' 163.
43	תקנות חינוך ממלכתי [העברה], תשי"ט/1959, סעיף 2.
44	1966, עמ' 159.
45	חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג/1953, סעיף 10 (א).
46	תקנות חינוך ממלכתי (פתיחת מוסדות), תשי"ד/1953, סעיף 3.
47	בג"ץ 344/66, הרב מכלוף ועקנין ואח' נ' שר החינוך והתרבות ואח', פ"ד כ"א (1), 501.

לגבי החינוך הממלכתי דתי, שכנראה התמודד עם תופעה של ניסיונות להעביר תלמידים בעייתיים למוסדותיו, נקבע:

אין רשות החינוך המקומית רשאית לחייב בית ספר ממלכתי דתי לקלוט תלמידים בעייתיים מבתי ספר ממלכתיים אלא אם כן מתקיימים בו שני התנאים הבאים:

1. הורי התלמידים בקשו העברה לחינוך ממלכתי דתי במועד וההעברה אושרה כחוק.
2. בבית הספר הנועד לקליטת התלמיד אמנם קיימת מסגרת לימודית מתאימה, כגון כיתה מיוחדת או כיתה טיפולית, כאשר מדובר בתלמיד שאובחן כזקוק למסגרת כזאת.⁴⁸

העברה לרשות חינוך אחרת

כאשר הורים אינם שבעי רצון מתוכני החינוך, משיטות ההוראה ומרמת ההישגים הלימודיים, וכאשר אין ביישוב שבו הם גרים את סוג או את מגמת החינוך שאותם הם חפצים להעניק, הם ינסו להעביר את ילדיהם למוסדות חינוך שמחוץ ליישוב שבו הם גרים. העברה מעין זו עלולה לפגוע ברמת החינוך של בתי הספר המקומיים, כיוון שהתלמידים הטובים יעברו ללמוד במקומות אחרים.

מעיון בפסיקת בג"ץ מסתבר ש"תקנות ההעברה אינן חלות על העברת ילדים מתחום רשות חינוך מקומית פלונית לתחומה של רשות חינוך מקומית אחרת";⁴⁹ "העברה מרשות חינוך מקומית אחת לרשות חינוך מקומית אחרת טעונה הסכמת שתי הרשויות הנוגעות לעניין";⁵⁰ "כאשר מתבקש רישומו של תלמיד בבית ספר שמחוץ לאזור מגוריו, יש להוכיח, שאכן מצויות נסיבות המצדיקות העברה כזו, ונסיבה כזו היא, דרך משל, כאשר טובת הילד דורשת ומחייבת העברה כזו".⁵¹

חוזר מנכ"ל משרד החינוך⁵² העוסק באישור לימודים על-יסודיים מחוץ למקום המגורים קובע:

48	חוזר אגף החינוך הדתי תשל"ג, 14.2.73.
49	בג"ץ 567/77, אפגין נ' ראש עיריית נתניה, פ"ד לב (1), 109.
50	בג"ץ 421/77, עמליה ומיכאל ניר נ' המועצה המקומית באר יעקב, פ"ד לב (2), 253.
51	בג"ץ 595/88, חוה שולמן ואחי' נ' מנהל המינהל לחינוך בעיריית תל אביב ואחי', פ"ד מב (3), 594.
52	לד / 2.

אישור ללימודים מחוץ למקום המגורים יינתן רק במקרים אלה :

1. אם אין ביישוב בית ספר על יסודי מוכר ;
 2. אם אין ביישוב בית ספר על יסודי מוכר במגמת הלימוד (כללית או דתית) המבוקשת ;
 3. אם אין בבתי הספר המוכרים שביישוב נתיב הלימוד (עיוני, מקצועי, חקלאי, ימי, ישיבה תיכונית) המבוקש. בנסיבות מיוחדות הותרו לימודי חוץ לכל גילאי החינוך ע"י בית המשפט עבור אותם התלמידים המתגוררים פיזית ברשות חינוך אחרת.
- מפסיקת בג"ץ ניתן להבין כי רישום התלמיד ייעשה בהתחשב במקום מגורי הילד עצמו ולא על פי מגורי הוריו.⁵³ בפסיקת בג"ץ מוצאים גם התייחסות לשינוי כתובתו של תלמיד. בסכסוך שבין הורים ובין רשות החינוך פסק בית המשפט :

שינוי הכתובת אינו הדבר היחיד או העיקרי [...] הדבר החשוב הוא היכן (התלמידה) אוכלת וישנה ומאיזה מעון היא יוצאת יום יום ללימודיה. אין החוק מתכוון לסכל את כוונת ההורים רק בשל העובדה כי בשבתות ובמועדים ובימי החופשה של בית הספר נמצאת הבת אצל ההורים.⁵⁴

יוצא מכאן ששינוי כתובת אינה מבטיחה זכות להתקבל לבית הספר שבו חפצים ההורים. למעשה הדבר החשוב הוא מקום המגורים הקבוע המתבטא בלינה, שהייה ואכילה. דרישות אלה הן רק לתקופות הלימודים. קרי בימים שבהם אין מתקיימים לימודים, רשאים תלמידים אלה לשוב לבית הוריהם בלי שתיפגע זכותם ללמוד באזור רישום אחר או ברשות חינוך אחרת.

העברות יזומות על ידי מנהלי בתי ספר

רוב רובן של בקשות ההעברה על ידי מנהלי בתי ספר הן בתחום המשמעת והחינוך המיוחד. המנהלים נעזרים בהחלטתם, באופן טבעי, במועצות הפדגוגיות של בית ספרם, אך האחריות חלה על המנהל עצמו, כיוון שהמועצה הפדגוגית היא מוסד שאין לו אחיזה בתחיקה.⁵⁵ לאחריות זו יש גיבוי של המפקח על המוסד החינוכי, כיוון שעל המנהל לקבל את אישור המפקח

53 ראו לעיל הערות 24, 25.

54 בג"ץ 273/63, ד. פרס, קטינה, ע"י הוריה נ' ראש עיריית כפר סבא ואח', פ"ד יז, 2994.

55 סטנר (1966), עמ' 165.

הממונה.⁵⁶ העברה מסיבת משמעת מתייחסת בדרך כלל לתלמיד עצמו, אך במקרים מסוימים גם להתנהגות הוריו בהגיעם לבית הספר.⁵⁷ חוזר המנכ"ל מדבר גם על אפשרות להעביר תלמיד שהוא בנו של הורה מתפרע לבית ספר אחר, מטעמים חינוכיים. הורה יראה כמתפרע אם יעשה אחד מאלה:

1. יתפרץ לכיתה ויפריע את מהלך השיעור;
2. יעליב את המורה עלבון גס לעיני תלמידים;
3. ירים יד נגד המורה בבית הספר או מחוצה לו;
4. יתפרץ לבית הספר ויכה ילד לא לו.⁵⁸

נראה שהוראה זו של העברת ילד מסיבת התנהגות הוריו שונתה כיוון שאין הצדקה לסבלו של ילד בשל התנהגות הוריו. הפתרון לבעיה זו צריך להיות בדרך של תביעה משפטית נגד הורים ופסיקת בית המשפט בנדון.

חוזר המנכ"ל מדבר על כך ש"התלמידים מצווים להתנהג בדרך ארץ לא רק בתחומי בית הספר ובמסגרת פעולותיו אלא גם מחוצה לו".⁵⁹ טעמים חינוכיים של משמעת מתייחסים להפרעה בניהול שיעורים, בפגיעה בכבודם ובמעמדם של המורים או העובדים במוסד, בפגיעה בשלומם ובביטחונם של ילדים ובגרימת נזק לרכוש.⁶⁰

העברות יזומות על ידי מנהלי בתי ספר דתיים

החינוך הממלכתי-דתי מדבר על העברות תלמידים מסיבות של "עבירה בתחום המוסר, הפרת משמעת חמורה, זלזול חמור בלימודים – בבית ספר דתי, גם התנהגות פוגעת בערכי הדת ובמצוותיה – עלולים לשמש סיבה לדיון על הרחקתו הגמורה של התלמיד מבית הספר".⁶¹

החינוך הממלכתי-דתי מצהיר כי "אינו מוכן לסגור את שערינו בפני אותם הפרטים, ולא חשוב מספרם, שאינם נוהגים לפי השלחן ערוך, אך מסכימים שבניהם בלומדם במוסד ממלכתי דתי, יתנהגו בהתאם לנורמות הנדרשות מכלל

56 תקנות ההעברה, סעיף 5; חוזר אגף החינוך הממלכתי דתי, תשל"ה, 6.1.75.
 57 חוזר מנכ"ל כד/4, סעיף 7.
 58 חוזר מנכ"ל כד/4, סעיפים 16, 17.
 59 חוזר מנכ"ל מו/8, סעיף 237.
 60 חוזר מנכ"ל כה/2, סעיף 25; כד/4, סעיף 4.
 61 חוזר אגף החינוך הדתי, תשל"ה, 6.1.75.

תלמידי החמ"ד".⁶² החמ"ד דורש מתלמידיו קבלת עול מצוות לפחות בפרהסיא, אולם אין בקבלה זו דרישה אחידה לכל מוסדות החינוך. בעניין רמת הדרישות הדתיות נקבע "שבענין זה יש מקילים ומחמירים, והרי הוא מן הדברים שאין בהם הכרע".⁶³ מכאן תיתכן אפשרות שבית ספר מסוים ידרוש העברתו של תלמיד בשל התנהגות דתית לקויה בשעה שבית ספר אחר יראה בהתנהגות זו דבר של מה בכך.

יש לציין כי הרחקת תלמיד מסיבת פגיעה בערכי הדת תתאפשר רק בשל התנהגות שלילית בתוך המוסד החינוכי ופעולותיו, אולם אין לדרוש פיקוח על קיום אורח חיים דתי מחוץ למסגרת בית הספר.⁶⁴ החינוך הממלכתי-דתי אימץ את דברי החזון-איש בקבעו שיש להעביר תלמיד רק כאשר הוא מזיק לחברה כולה על ידי התנהגותו, ואם יש חשש כי היא תשפיע על אחרים. בכל מקרה ההמלצה היא להעביר את התלמיד לחינוך דתי אחר ולא לחינוך הממלכתי.⁶⁵ אברהם רון, מנהל לשעבר של אגף החינוך הדתי, הציע למעט בבקשות העברה מטעמים דתיים. לדבריו, יש להתייחס לתלמידים הצעירים כאל שובבים ולמבוגרים יותר כאל "תינוקות שנשבו" ולנהוג בהם במידת הסלחנות. אולם כשיש חשש להשפעה רעה על תלמידים אחרים צריך, גם על פיו, להעבירם למוסד חינוך אחר.⁶⁶ כאשר מדובר בהעברה למוסד חינוך אחר כדאי לציין כי החמ"ד מעודד העברת תלמידים למוסדות חינוך דתיים יותר, כפי שכתוב בחוזר הבא: "אגף החינוך הדתי חייב להיות ער לציפיות ההורים ולתמוך בכל יוזמה לחינוך תורני מוגבר, וכי הוא אף נכון לפתוח מוסדות תורניים על אזורים, אם לא ניתן לקיים כיתות תורניות בתוך המוסד הקיים".⁶⁷ מנהלי בתי הספר הממלכתיים דתיים ומחנכיהם נדרשים להיות מעורבים גם במעבר תלמידיהם לבתי הספר העל-יסודיים. בעניין זה נקבע:

1. מנהלים ומחנכים ידריכו את הנערים והנערות וייעצו להורים להמשיך לימודיהם בחינוך הממ"ד;

62	חוזר אגף החינוך הדתי, תשל"ז, מס' 5.
63	חוזר אגף החינוך הדתי, תשל"ז, מס' 1.
64	גולדשטיין (1988), עמ' 18–20.
65	חוזר אגף החינוך הדתי, תשל"ז, מס' 1.
66	רון, תשמ"ה, עמ' 56–57.
67	חוזר אגף החינוך הדתי, תשל"ז, מס' 8.

2. בית הספר הממלכתי דתי יעדיף אפשרות של סידור התלמידים והתלמידות במקום המגורים או בסמוך לו ; מובן מאליו שהנחיה זו בטלה כאשר מדובר בהפניית תלמידים למוסד ייחודי, כגון ישיבה תיכונית או אולפנה לבנות וכיו"ב.⁶⁸ מדיניות החמ"ד בדבר הפרדה בין בנים לבנות בכיתות או במוסדות חינוך, יכולה אף היא להיות גורם להעברת תלמידים : מועצת החמ"ד קבעה כי ההפרדה בין בנים ובנות הוא הדגם הרצוי לחינוך הממלכתי דתי. לאחרונה הבהרנו שאין לכפות דגם זה על ציבור שאינו רוצה בכך. במקומות רבים אין לרוב ההורים דעה החלטית בענין והם מצפים ממנהל בית הספר שיעשה כטוב בעיניו.⁶⁹ ציפיה זו ממנהלי בתי הספר יש בה משום הכוונה להעברת תלמידים למוסדות חינוך שקיימת בהם הפרדה בין בנים לבנות.

העברות ביזמת רשויות החינוך המקומיות

רשות החינוך המקומית רשאית להעביר תלמיד הלומד במוסד רשמי שבתחום שיפוטה למוסד אחר שבאותו תחום מטעמים חינוכיים, מטעמי חיסכון בתקציב או מטעמים המחייבים חינוך מיוחד.⁷⁰ סעיף 6 (ב) לתקנות ההעברה מגביל את סמכויות הרשות המקומית כשסיבת ההעברה היא טעמים חינוכיים, בקבעו כי ההעברה תתבצע רק בהסכמת מפקח המחוז של משרד החינוך. המפקח ייתן את הסכמתו רק לאחר שיוודא כי בית הספר ניסה דרכי טיפול שונות ולא חלה הטבה בהתנהגותו של התלמיד.⁷¹ כנאמר לעיל, רשאית רשות חינוך מקומית להעביר תלמידים למוסד חינוך אחר גם מטעמים של חיסכון בתקציב. חיסכון זה מתבצע כאשר : עלה מספר התלמידים שנרשמו במוסד על מכסה שנקבעה לו, לפי כללים שפורטו בתקנות, יבקרו התלמידים העודפים על המכסה, במוסד חינוך רשמי אחר שיקבע להם, עפ"י אותם הכללים, ובלבד שתלמיד שנרשם במוסד חינוך ממלכתי לא ייקבע לו מוסד חינוך ממלכתי דתי, או להפך.⁷²

68 חוזר אגף החינוך הדתי, תשל"א, 13.12.70.

69 חוזר אגף החינוך הדתי, תשמ"ח, מס' 2.

70 תקנות חינוך ממלכתי (העברה), תשי"ט/1959, סעיף 6 (א); בג"ץ 354/79, יפה וולמן ואח' נ' ראש עיריית תל אביב, יפו ואח', פ"ד לד (1), 97.

71 חוזר מנכ"ל כה/ 2; חוזרי אגף החינוך הדתי, תשל"ו, מס' 2, תשל"ט, מס' 2.

72 חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג/1953, סעיף 25.

כשמדובר בחיסכון בתקציב רשאית רשות החינוך המקומית לסגור בית ספר קיים ולפזר את תלמידיו בין בתי ספר אחרים ואין ההחלטה לוקה בחסר. בית המשפט פסק כי "החלטות הרשויות האחראיות בדבר צמצום מוסדות לימוד וכיתות ובדבר מיזוג בתי ספר והעברת תלמידים מבית ספר אחד למשנהו מטעמים של אילוצים תקציביים הינן לגיטימיות"⁷³. תקנות הרישום קובעות שאם "נרשמו תלמידים בבית ספר [...] למעלה ממספר שנקבע לאותו בית ספר [...] תעביר רשות החינוך המקומית את עודף התלמידים לבית ספר שיש בו מקומות קליטה והוא הקרוב לבית הספר שבו נרשמו התלמידים"⁷⁴.

בנסיבות מסוימות "רשאית רשות חינוך מקומית לקבוע שתלמידים שנרשמו בבית ספר מסוים מעל למספר ילמדו באותו בית ספר אם כושר קליטתו מרשה זאת"⁷⁵. במקרה זה לא יוכל מנהל בית הספר להתנגד להחלטת הרשות המקומית, שאינה מאשרת העברת תלמידים. לעתים ההורים הם המתנגדים לעצם ההעברה. ההתנגדות מתגלה בצורה פעילה באחת משתי הדרכים הבאות:

1. אין הם שולחים את הילד לבית הספר כלל;
 2. הם ממשיכים לשלוח את הילד לבית הספר שממנו הועבר.
- בשני המקרים יואשמו הורים באי ביקור סדיר של ילדם, דבר שיכול לגרום להענשתם על ידי בית המשפט. אבל אם הילד מבקר בבית הספר הישן שממנו הוחלט להוציאו, הוא נעשה גם משיג גבול ואפשר להוציאו משם בכוח השמש או המשטרה.⁷⁶

הסיבה השלישית להעברת תלמידים על ידי רשויות חינוך מקומיות היא מטעמים המחייבים חינוך מיוחד. "ניתן לטעון שהדיבור 'מטעמים המחייבים חינוך מיוחד' מתייחס לא לחינוך המיוחד לילדים מפגרים בדרך כלל, אלא לחינוך מיוחד שלו זקוק ילד פלוני המועמד בשל כך להעברה למוסד אחר"⁷⁷. סעיף הפרשנות לחוק החינוך המיוחד מדבר על "ילד חריג" הנזקק לחינוך מיוחד בשל התפתחות לקויה של כושרו הגופני, השכלי, הנפשי או ההתנהגותי.⁷⁸ בשונה מהחינוך הרגיל שהתקנות בו עוסקות בהעברה לבית ספר אחר בתוך השטח

73 בג"ץ 453/85, בג"ץ 221/85, ליאורה סיטנר ואח' נ' עיריית חיפה ואח', פ"ד לט (3), 704.

74 תקנות לימוד חובה וחינוך ממלכתי (רישום), תשי"ג/1953, סעיף 23 (א).

75 תקנות לימוד חובה וחינוך ממלכתי (רישום), תשי"ג/1953, סעיף 23 (ב) (3).

76 סטנר, 1966, עמ' 171.

77 בג"ץ 354/79, יפה וולמן ואח' נ' ראש עיריית תל אביב-יפו ואח', פ"ד לד (1), 97.

78 חוק חינוך מיוחד, תשמ"ח/1988, סעיף 1.

המוניציפלי של הרשות המקומית, כשמדובר בחינוך מיוחד רשאי שר החינוך לחייב רשויות חינוך מקומיות אחדות במשותף לפתוח ולקיים מוסד לחינוך מיוחד לילדים חריגים.⁷⁹ מכאן שהעברת הילדים יכולה להיות לרשות חינוך מקומית אחרת שתהיה חייבת לקבלם.

הורים המתנגדים להעברת ילדם לחינוך המיוחד רשאים להגיש ערר לוועדת ערר, אולם החלטת הוועדה תהיה סופית ומחייבת.⁸⁰ בהקשר זה כדאי לציין מקרה ייחודי שהיה בבית המשפט. הורים החליטו לא לשלוח את בנם ללימודים במחאה על כך שהוא הופנה לבית ספר לחינוך מיוחד מנימוקים של התנהגות מפריעה בכיתה. ועדת המשמה דחתה את בקשת ההורים להעביר את הבן לכיתה רגילה. בתחילה, הרשיע השופט את ההורים בטענה שאין בית המשפט יכול להיכנס לסוגיה של הליכי השמה לחינוך המיוחד, אלא שבעקבות דברים שאמר הילד עצמו לשופט ("תגיד לי, אני נראה לך מפגר?") הוא הקריא ביקורת קשה על דרך היישום של חוק החינוך המיוחד. בעקבות זאת השופט ביטל את החלטות ההרשעה הקודמת שלו עצמו. עקב כך זוכו ההורים מאי ביקור סדיר, והילד הוחזר לחינוך הרגיל.⁸¹ יש לציין כי מקרה זה הוא יוצא דופן, וברוב המקרים נמנעים השופטים מלבקר שיקולי דעת של ועדות מקצועיות. הביקורת תיעשה רק כאשר מתגלה חוסר יושר בשיקולי הדעת של הוועדות.

ביבליוגרפיה

- אנגלנדר, ל' (1975). השותפות בין השלטון המרכזי והשלטון המקומי בחינוך בישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- אקרמן, ו' (1985). "ההליכה לבית הספר – היבטים אחדים של אקלים בתי הספר בישראל", חינוך בחברה מתהווה, בעריכת וולטר אקרמן, אריק כרמון ודוד צוקר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, מוסד ון ליר, תל אביב וירושלים, עמ' 257–296.
- בנימיני ק' וטטר, מ' (1992). יוקרה, הערכה ובחירה של בתי ספר מנקודת מבטם של הורים, האוניברסיטה העברית, בית הספר לחינוך, המכון לחקר הטיפוח בחינוך, ירושלים.
- בג"ץ 157/58, קרייצר נ' שר החינוך והתרבות ועיריית רחובות, פ"ד, יב, 1877.

79 חוק חינוך מיוחד, שם, סעיף 4 (ד).

80 חוק חינוך מיוחד, שם, סעיף 13.

81 ת.פ. 2352/91, מדינת ישראל נ' עובדיה ואלה דורני, בבית משפט השלום כפר סבא.

- בג"ץ 284/61, יוסף מורגנשטרן נ' עיריית ירושלים ואח', פ"ד טו, 2297.
 בג"ץ 342/61, רחל אשכנזי (קטינה) נ' המועצה המקומית גן יבנה ואח', פ"ד טז
 .1306, (2).
- בג"ץ 273/63, ד. פרס, קטינה, ע"י הוריה נ' ראש עיריית כפר סבא ואח', פ"ד יז,
 .2994.
- בג"ץ 1/67, כליל משיעל ואח' נ' שר החינוך והתרבות ואח', פ"ד כא (1), 384.
 בג"ץ 320/70, יעקב קרפטי ואח' נ' עיריית בת ים ואח', פ"ד כד (2), 596.
 בג"ץ 152/71, מרדכי קרמר ואח' נ' עיריית ירושלים ואח', פ"ד כה (1), 767.
 בג"ץ 262/75, שאול נ' עיריית ירושלים, פ"ד כט (2), 804.
 בג"ץ 421/77, עמליה ומיכאל ניר נ' המועצה המקומית באר יעקב, פ"ד לב
 .253, (2).
- בג"ץ 567/77, אפגין נ' ראש עיריית נתניה, פ"ד לב (1), 109.
 בג"ץ 354/79, יפה וולמן ואח' נ' ראש עיריית תל - אביב, יפו ואח', פ"ד לד (1),
 .97.
- בג"ץ 434/80, חיון ו-9 אחרים נ' ראש עיריית הרצליה ו-3 אחרים, פ"ד, לד (4),
 .780.
- בג"ץ 518/80, דיקמן ואח' נ' עיריית אשדוד ואח', פ"ד לה (2), 203.
 בג"ץ 409/82, חנה סמואל ואח' נ' שר החינוך והתרבות ואח', פ"ד לו (4), 355.
 בג"ץ 453/85, בשג"ץ 221/85, ליאורה סיטנר ואח' נ' עיריית חיפה ואח', פ"ד לט
 .704, (3).
- בג"ץ 595/88, חוה שולמן ואח' נ' מנהל המינהל לחינוך בעיריית תל אביב ואח',
 פ"ד מב (3), 594.
- בג"ץ 758/88, חשין ואח' נ' הוכברג ואח', פ"ד מב (4), 285.
 ברק, א' (1996). מעורבות הורים בחינוך הממלכתי בישראל והגורמים הקשורים
 בה.
- גולדשטיין, ס' (1988). עיונים בזכויות האזרח בישראל, הזכות לחינוך, מפרסומי
 האגודה לזכויות האזרח בישראל, ירושלים.
- גולדשטיין, ס' ולדרר, א' (טבת תשנ"ה/דצמבר 1994). "חופש הפרט בבחירת בית
 הספר מול שוויון ואינטגרציה: מגמות בפסיקתו של בית המשפט העליון",
 מגמות לו (2-3), עמ' 185-196.

- גל, נ' (1993). זכות הורים בבחירת מוסד חינוכי לילדם: עמדת בית המשפט העליון בישראל, עבודת גמר לקבלת תואר שני.
- וולנסקי, ע' (טבת תשנ"ד/דצמבר 1994). "הבחירה בחינוך כמדיניות לקידום בתי ספר בפריפריה החברתית של ישראל", מגמות לו (2-3), עמ' 238-254.
- חוזרי אגף החינוך הדתי: תשל"א, 13.12.70; תשל"ג, 14.2.73; תשל"ה 6.1.75; תשל"ו, מס' 2; תשל"ז, מס' 1; תשל"ז, מס' 5; תשל"ז, מס' 8; תשל"ט, מס' 2.
- חוזרי מנכ"ל משרד החינוך: כד/4, כה/2, לד/2, מו/8.
- חושן, מ', שלהב, י' וקאופר, ל' (טבת תשנ"ה/דצמבר 1994). "גיאוגרפיה של בתי ספר: משמעויות מרחביות של בחירה בחינוך", מגמות לו (2-3), עמ' 220-237.
- חוק חינוך מיוחד, תשמ"ח/1988.
- חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג/1953.
- חן, מ', לוי, א' וכפיר, ד' (שבט תשל"ח/דצמבר 1977). "אפשרויות המפגש הבין עדתי בחטיבות הביניים, מימושו ותוצאותיו", מגמות כג (3-4), עמ' 101-123.
- כהן, א' וכהן, ע' (1990). החינוך האפור בישראל: התל"ן בשנות ה-90, המכון לחקר מערכות חינוך, ירושלים.
- לסלוי, א' ושורצולד, י' (1991). "שיקולי הורים בבחירת זרם חינוך לילדיהם בבית הספר היסודי", מגמות לג, עמ' 187-204.
- סטנר, ר' (1966). דיני חינוך, חיקוקים, פרשנות ופסיקה, דפוס איגרא, ירושלים.
- סמילנסקי, מ' (1973). "התמודדות מערכת החינוך עם בעיותיהם של ילדים טעוני טיפוח", החינוך בישראל (עורך: חיים אורמיאן), עמ' 121-140.
- סער, ז' (1995). דו"ח: מעורבות הורים בבית הספר: מושגי יסוד, משמעויות והשלכות – סקירת ספרות מחקרית, ירושלים: תכנית קרב למעורבות בחינוך.
- עירם, י' (טבת תשנ"ה/דצמבר 1994). "בחירת בית ספר ביד הורים: פרספקטיבה השוואתית", מגמות לו (2-3), עמ' 197-219.
- ענבר, ד' (טבת תשנ"ה/דצמבר 1994). "הבחירה בחינוך: מכפיה לדיאלוג", מגמות לו (2-3), עמ' 159-172.

- רון, א' (איר תשמ"ה). בתוך עמי אנוכי יושבת, פרסומי האגף לחינוך ממלכתי דתי, ירושלים.
- שחר, ח' (טבת תשנ"ה/דצמבר 1994). "היבטים חברתיים וחינוכיים של בחירת בית ספר בידי הורים לאור התפיסה של 'כלכלת שוק' בחינוך: סקירת מחקרים ומסקנות", מגמות לו (2-3), עמ' 173-184.
- ת.פ. 2352/91, מדינת ישראל נ' תקנות חינוך ממלכתי עובדיה ואלה דורני, בבית משפט השלום כפר סבא.
- תקנות חינוך ממלכתי (העברה), תשי"ט/1959.
- תקנות חינוך ממלכתי (פתיחת מוסדות), תשי"ד/1953.
- תקנות לימוד חובה וחינוך ממלכתי (רישום) תשי"ג/1953, סעיף 23 (א).
- Adler, M. (1982). *The Paidea Proposal*. New York: Harper & Row.
- Boyer, E. (1983). *High School*. New York: Harper & Row.
- Carmegie, F. (1986). *Anation Preparatio: Teachers for the 12st Century*. Washington, DC: Author.
- Dole, R. (1985). *Education, Training and Employment*. Oxford: Pergamon Press.
- Field, T. (1984). "Seperation Stress of Young Children Transferring to New Schools", *Developmental Psychology*, Vol 20, No. 5, pp. 786-792.
- Harter, S. Rumbaugh Whitesell, N. & Kowalski, P. (Winter 1992). "Individual Differences in The Effects of Educational Transitions on Young Adolescent's Perceptionsof Competence and Motivational Orientation", *American Educational Research Journal*, Vol. 29, No. 4, pp. 777-807.
- John, A. & Bardsley P. (Feb 1983). "Transient Children in The Elementary School: Agroup Counseling Approach", *Elementary School Guidance & Counseling*, Vol 17, pp. 162-169.
- Nationl Commission on Excellence in Education (1983). *Anation at Risk*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- Orosan Pamela G. , Weine, Andrew M. , Jason Leonard A. & Johnson Joseph H., (October 1992). "Gender Differences in Academic and Social

Behavior of Elementary School Transfer Students", *Psychology in the Schools*, Vol 29, pp. 394–402.

Walford, G. (Ed.) (1991). *Private Schooling: Tradition, Change, and Diversity*. London: Paul Chapman Publishing Ltd.

Warren-Sohlberg Luann and Jason Leonard A., (January 1992). "How The Reason For A school Move Relates to School Adjustment", *Psychology in The Schools*, Vol 29, pp. 78–84.